

Ituvatuva Levu ni Vakalailaitaki ni i Revurevu ni Leqa Tubukoso

ENA YANUYANU
O SERUA

2026-2036

Vakavinavinaka

E ka marautaki vakalevu na kena vakaraitaki na *iTuvatuva Levu ni Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso 2026–2036*, e dua na i vola e vakavotukanataki ena vuku ni veiwasei, veivakatavulici vakaiyau, kei na vakaduiduitaki ni i gu me vakaukauwataka na tu vakarau e na Yanuyanu o Serua kei na tikotiko e Talenaua.

Keitou vakavinavinaka vakalevu vei ira na lewenivanua e na yasana o Serua kei ira na veitabana ni matanitu, ena vuku ni nodra cau bibi, nodra kilaka vakavanua, kei na nodra vakaitavi vakatabakidua ena kena vakavotukanataki na iTuvatuva Levu oqo. Na nomuni domo kei na nomuni i tukutuku ni bula e vakadeitaka kina ni i vola oqo e vakaraitaka na gagadre kei na dina ni veitikotiko.

Keitou gadreva talega me keitou vakavinavinaka vakalevu vei Habitat for Humanity Australia ena nomudou veitokoni vakayalololoma. Na iTuvatuva Levu oqo e vakavotukanataki ena loma ni veicakacaka e qaravi ena ruku ni *Strengthening Climate Resilience in Climate-Affected and Voluntarily Immobile Communities – Serua Island Project*, e kena inaki na vakaukauwataki ni tu vakarau ena veitikotiko e sotava na revurevu ni veisau ni draki. Na nomudou veitokoni e tiki bibi ni kena rawa ni qaravi na cakacaka bibi oqo.

Ena kena veisemati na veika kece oqo, e rawa kina me vakarautaki e dua na iTuvatuva Levu e vakaraitaka e dua na sala me vakalailaitaki kina na revurevu ni leqa tubukoso, ka tokona na vakaukauwataki ni veitikotiko kei na veivuvale ena gauna balavu e na yasana o Serua.

Keitou vakavinavinaka vakalevu vei ira kece na veitokoni, ena nodra gauna, nodra kilaka, kei na nodra i gu ena cakacaka oqo.

Vinaka Vakalevu,

I-Kau

Na veitikotiko kei na veiyanuyan e Viti, ka wili kina na Yanuyan o Serua kei na kena tikotiko sema o Talenaua, era sa sotava tiko na veisau totolo ni draki kei na veiveisau ni bula e tu wavoliti ira. E kuria na veidredre ni veivakatorocaketaki na kena tubu na i yalayala ni waitui, na luvu ni vei baravi ena gauna ni veidomoni ni ua levu, kei na kena vakawasoma kei na kena kaukauwa cake na cagi kaukauwa ni cagilaba. Oqo na veika e vakavuna me levu kina na veitabana, wili kina na veitabana ni vale kei na veitabana tale eso e sega ni vakatabakidua ena vale, mera soli veivuke ki vei ira na veitikotiko vakaoqo. Ia, ena vuqa na gauna, e sega ni dau veidonui vakavinaka na inaki ni veivuke kei na kena okati na ituvaki dina ni vanua kei na gauna e vakayacori kina na veiqaravi. E kuria talega ni dau vakabibitaki vakasivia ga na taratara ni vale, ka sega ni okati vakavinaka na veika vakayago, vakaitikotiko, kei na veika e vauci ena veivakatorocaketaki e tudei.

Ena yabaki 2025, e vakarautaka na Habitat for Humanity Fiji, ena veitokoni nei Habitat for Humanity Australia, e dua na iwalewale ni vuli kei na vakaukauwataki ni iwalewale vakacakacaka e na Yanuyan o Serua. Na vuli oqo, vakatokai me Participatory Approach to Community Climate Resilience (PACCR), e okati kina na kilaka vakavanua, na dikevi ni ituvaki ni bula e na itikotiko, kei na nodra vakaitavi vakatabakidua na lewenivanua ena vakatulewa me baleta na nodra veivakatorocaketaki.

Ena kena mai vakayacori na vuli oqo, era sa vakaraitaka kina na lewenivanua e Serua kei na tikotiko e Talenaua na nodra gagadre me vakaukauwataki na nodra rawa-ka ena kena dikevi vakadodonu, volaitukutuku, kei na kena kilai na revurevu ni veisau ni draki, ka me kunea na iwalewale matau me vakalailaitaki kina na veika oqo.

Ena ituvaki oqo, na *iTuvatuva Levu ni Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso (2026–2036)* e dusimaka e dua na sala e tuvanaki vinaka ka vakatakilai vakavanua, ka liutaka na itikotiko, me vakaukauwataka na tu vakarau ena veitabana vaka vale, wai kei na savasava (*water and sanitation*), veivakatorocaketaki ni itikotiko kei na i kelekele ni veivuke ni bula (*community infrastructure and livelihoods*).

Na iTuvatuva oqo e vakadeitaka na nodra vakatulewa na lewenivanua me ra tiko dei ena nodra qele vakavanua, ka yavutaki ena vakasama vakaitaukei ni vanua—na veiwekani vakavanua, vakaveiwekani, kei na veiwekani vakayalo kei na vanua. E vakadinadinataka na nodra kaukauwa kei na nodra veiliutaki na lewenivanua e Serua ena nodra digitaka na iwalewale me taqomaka ka vakaukauwataka na nodra bula, oka kina na iwalewale vakavanua ni taqomaki ni baravi (nature-based shoreline management) kei na so tale na iwalewale matau ni vakaukauwataki ni tu vakarau. E vakabibitaka talega na leseni mai na veitarogi DRR e vakayacori taumada e Viti, ka vakadeitaka na veitaratara tudei kei ira na veitabana ni yasana kei ira na soqosoqo ni tabana, kei na kena semati kei na lawa kei na iwalewale ni matanitu.

I-Kau ni vosa mai vua

Na Turaga Vunivalu O Serua

Eda i vakatawa ni Vanua o Serua, na noda kaukauwa e dau yavutaki ena noda duavata—na noda i tovo vakaveiwekani, na noda doka na vanua kei na waitui e vu ni noda bula, kei na noda yalataka me maroroi na nodra bula na noda lewenivanua. Nikua, ni sa tubu cake tiko na veiveisau ni draki kei na veika dredre era sotava na noda veitikotiko ni yanuyanu, e sa ka bibi sara me da duavata tiko, ka dusimaki keda na kila ka, na loloma kei na cakacaka vata.

Na *iTuvatuva Levu ni Kena Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso (2026–2036)* ena Yanuyanu o Serua e vakaraitaka na domodra, na nodra kila ka kei na nodra gagadre na lewenivanua e Serua kei Talenaua. E sega ni dua walega na i vola oqo; e dua na vakaraitaki ni noda i tavi vei keda vakataki keda kei ira na taba tamata ena veigauna mai muri. Ena iTuvatuva oqo, eda sa vakadinadinataka na veika sa yaco wavoliti keda: na toso ni yalayala ni wai, na kaukauwa ni cagilaba, kei na veisau ni veika bula—ka vakakina na yaloqaga, yalo dei kei na kaukauwa e tu ena noda vanua.

Au vakavinavinakataki ira na Komiti ni Veivakatorocaketaki, ira na noda qase, na noda tabagone kei ira na veivuvale yadua era sa solia nodra gauna, nodra kila ka kei na nodra rai me vakavotukanataki kina na iTuvatuva oqo. Au vakavinavinakataka talega na veitokoni nei Habitat for Humanity Fiji kei na Habitat for Humanity Australia, ena nodrau veivuke ka vakayacora me yaco na nodra rai na noda itikotiko me rawa ni vakavotukanataki.

Me da lako vata tiko ena yalo ni veilomani kei na veiwekani vinaka, ka me da maroroya na vanua, me rawa ni vakaukauwataki kina na noda itikotiko kei na noda bula ena veisiga ni mataka.

Vinaka vakalevu,

Ratu Tevita Mara Latianara
Na Turaga Vunivalu o Serua

I-Kau ni vosa mai vua

Na Roko Tui Serua, Mr. Jona Dalaga

E ka dokai vei au me'u vakaraitaka yani na iTuvatuva Levu ni Kena Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso ena Yanuyanua o Serua kei na tikotiko o Talenaua, e dua na i vola e vakaraitaka na veivakadeitaki ni Vanua o Serua, na veiqaravi vakamatanitu ni yasana, kei ira na noda veitokoni ena veivakatorocaketaki, me vakaukauwataki kina na nodra tu vakarau na lewenivanua ena iwalewale e vakaitavi taucoko ka veiganiti talega vakavanua.

Na kena vakarautaki na iTuvatuva Levu oqo e muria ruarua na veidusimaki ni veiqaravi vakamatanitu ni yasana kei na i tovo vakavanua ni vanua. Na veidonui ni rua na yavu oqo e ka bibi sara, baleta ni veivakatorocaketaki ena loma ni iTaukei e dodonu me rokova na veiliutaki vakavanua ka vakamura talega vakadodonu na veiqaravi vakamatanitu kei na yasana. Au vakavinavinakataka ka doka na nodra veidusimaki na Turaga na Vunivalu o Serua kei ira na veiliutaki vakavanua ena nodra veivakadeitaki kei na veitokoni ena sasaga oqo.

Na iTuvatuva Levu oqo e vakarautaka e dua na yavu matata me sotavi kina na bolebole e vu mai na veiveisau ni draki, vakavinakataka ni iwalewale ni taratara ni vale, kei na kena tokoni na bula tudei vakailavo kei na ivurevure ni bula ni lewenivanua. E tokona talega na iwalewale levu ni *Integrated Village Development Plan (IVDP)*, ka veidonui kei na iwalewale ni veivakatorocaketaki ni matanitu.

Au vakavinavinakataka na Komiti ni Veivakatorocaketaki e Serua kei ira na lewenivanua era sa cakacaka vata ena kena vakarautaki na i vola bibi oqo. Na Valenivolavola ni Yasana o Serua e tu vakarau me tokona na kena vakayacori ka me cakacaka vata kei na lewenivanua ena kena vakavotukanataki na iwalewale oqo me yaco kina na kena inaki dina.

Jona Dalaga
Roko Tui Seru

I-Kau ni vosa mai vei

Provincial Administrator, Mr. Ravindra Narayan

Na iTuvatuva Levu ni Kena Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso ena Yanuyan o Serua kei na tikotiko o Talenaua e vakaraitaka e dua na i kalawa levu ena sasaga ni kena tarai cake na veitikotiko e taqomaki vinaka, kaukauwa, ka tudei ena loma ni Yasana o Serua. Ni sa toso cake tiko na veibolebole ni draki kei na veika rerevaki e sotava na veitikotiko vakabaravi kei na veiyanuyan, e sa ka bibi kina me vakauqeti ka tokoni na lewenivanua ena iwalewale matata, vakavotukanataki vakamatau ka veidonui, me vakaukauwataka na nodra tu vakarau, vakalailaitaki ni leqa, kei na tudei ni bula ena gauna balavu.

Na iTuvatuva Levu oqo e veidonui kei na veidusimaki ni veivakatorocaketaki ni matanitu, oka kina na *National Development Plan (NDP) 2025–2029* kei na *Vision 2050*, ka tokona talega na cakacaka e vakayacori tiko ena loma ni matanitu me vakavinakataki na veiliutaki ni leqa tubukoso, vakaukauwataki ni tu vakarau, kei na veivakatorocaketaki ni iwalewale ni veivakatorocaketaki. E vakarautaka e dua na i dusidusi matata me rawa kina vei ira na lewenivanua, vei ira na veiliutaki ni yasana, kei ira na dauniveitokoni me ra cakacaka vata vakadonui ka veidonui.

Au vakadinadinataka na veiliutaki qaqa mai vua na Turaga na Vunivalu o Serua kei na Matabose ni Yasana o Serua, ka'u vakavinavinakataki ira talega na lewenivanua kei na Komiti ni Veivakatorocaketaki ena nodra vakaitavi ena veitalanoa kei na vakarautaki ni iTuvatuva oqo. Na nodra cakacaka e vakadeitaka ni veika e vakatakilai eke e yavutaki ena gagadre dina ni lewenivanua, ka tokona na nodra kilaka vakavanua kei na nodra bula vakayabaki.

Na Valenivolavola ni Tikina kei na Valenivolavola ni Yasana o Serua e tokona vakataucoko na kena vakayacori na iTuvatuva Levu oqo, ka na tomana tiko na cakacaka vakaveivolekati kei ira na dauniveitokoni, oka kina na Habitat for Humanity, me rawa ni vakaukauwataki ka taqomaki vinaka kina na lewenivanua e Serua kei Talenaua ena veika dredre kei na bolebole e rawa ni yaco ena veisiga mai muri.

Ravindra Narayan
Provincial Administrator, Serua

Na lewe ni vola oqo

I-Kau	iv
Na Turaga Vunivalu O Serua	vi
Roko Tui Serua, Mr. Jona Dalaga	vii
Provincial Administrator, Mr. Ravindra Narayan	viii
Veivosa e vakayagataki	x
A vosa taumada	1
Na noda i vakasama me baleta na veivakatorocaketaki	2
Na iyalovakatakilakila ni veitikotiko	3
O cei o Au! Who am I?: Na kilai keda kei na veiliutaki	4
Vanua Korolevu Development Committee	5
Na rai me baleta na sasaga oqo	6
Na veika me na rawati e na sasaga oqo	6
Veika e vakabibitaki	6
Lima na i naki	7
Na veitikina bibi kei na kena cakacakataki	7
Strategic Core Area 1: Vakalailaitaki ni revurevu ni draki veiveisau kei na leqa tubukoso	8
Strategic Core Area 2: Vakaqaqataki ni veika tara (<i>infrastructure</i>) ena loma ni koro	14
Strategic Core Area 3: Na vakacurumi ni ilavo ni bisinisi ena qele kei na wasawasa	19
Veivakaraica kei na railesuvi	23
Tuvatuva ni Vakadidike kei na Yadrava ni Cakacaka	23

Veivosa e vakayagataki

ANCP	Australian Non-Government Organization Cooperation Program <i>Tabana ni veivakatorocaketaki mai Ositerelia, ka solia na veivuke vei ira na vei itikotiko ka ra vakaleqai tu e veiyasai vuravura.</i>
BBS	Build Back Safer <i>Tabana ni veiqaravi ena kena vakaqacotaki na veivale me ganita na draki veisau</i>
DRR	Disaster Risk Reduction <i>Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso</i>
CC	Climate Change <i>Draki Veisau</i>
CRH	Cyclone Risk Home <i>Vale e Rawa ni Vakacacani ena Cagilaba</i>
EIA	Environmental Impact Assessment <i>Vakadidike ni veika e rawa ni veisautaki ena veika e tu wavoliti keda</i>
FRH	Flood Risk Home <i>Vale e Rawa ni Vakacacani ena ualuvu</i>
GEDSI	Gender Equality, Disability and Social Inclusion <i>Vakanananu ni veiqaravi ka guta me wasei vakatautauvata na veika baleta na bula raraba vei ira na lewenivanua kece, se ra yalewa se tagane, se ra vakaleqai na yagodra</i>
HEA	Housing Ecosystem Assessment <i>Na kena dikevi na veituvaki ni vale ena dua na itikotiko</i>
HFH Fiji	Habitat for Humanity Fiji <i>Tabana ni veiqaravi ena taudaku ni matanitu e Viti ka veivuke ena tara ni vale ena vei itikotiko era vakaleqai rawarawa</i>
IVDP	Integrated Village Development Plan <i>iTuvatuva ni Veivakatorocaketaki ena vei koro kei na i tikotiko</i>
MEAL	Monitoring, Evaluation, Accountability and Learning <i>Dikevi, ka vakarautaki na macala ni veiqaravi, kei na kena rawa vinaka na veika e sasagataki, kei na kena tauri matua na veika e vulici mai na kena cakacakataki e dua na sasaga.</i>
PACCR	Participatory Approach to Community Climate Resilience
PASSA	Participatory Approach to Safe Shelter Awareness <i>Na i walewale ni veivuke ka vakaliuca na nodra vakaitavitaki na leweni i tikotiko ena veika me baleta na veivakatorocaketaki, me ra kila vinaka na veika e yaco ka me ra vakatulewa talega ena veiveisau ena vakayacori</i>
RA	Risk Assessment <i>Vakadidike ni vei ririko kei na vei bolebole eso, ni sebera ni yaco na leqa</i>
TC	Tropical Cyclone <i>Cagilaba</i>
TnK	Turaga ni Koro

A vosa taumada

Na Vanua o Korolevu, ena Tikina o Serua, e marau me vakaraitaka na matai ni nodra iTuvatuva Levu ni Kena Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso me baleta na yabaki 2026–2036. Na inaki ni iTuvatuva oqo oya na kena vakatorocaketaki na tu vakarau kei na kaukauwa ni veitikotiko ena vuku ni leqa tubukoso e vu mai na veika tara se bula ena yanuyanu o Serua kei na kena veitikotiko voleka.

Na *iTuvatuva Levu ni Kena Vakalailaitaki na i Revurevu ni Leqa Tubukoso ena Yanuyanu o Serua 2026–2036* e vakarautaka e dua na yavu e vakatulewataka na lewenivanua me vakaukauwataka na nodra tu vakarau ena yanuyanu o Serua kei na tikotiko o Talenaua. Na iTuvatuva oqo e veidonui kei na vei yavu ni matanitu, oka kina na *Climate Change Act* (2021), *Standard Operating Procedures for Planned Relocation* (2023), *National Development Plan* (2025–2029), kei na *National Housing Policy* (2025–2030). E sega ni sosomitaka na IVDP, ia e tokona ka vakarawarawataka na kena vakayagataki vakadodonu na veivurevure me tokona na veivakatorocaketaki kaukauwa ena loma ni yabaki e tini.

Ni vakatakila tiko na gagadre kei na tatadra ni veivakatorocaketaki ni Vanua o Korolevu, na iTuvatuva oqo e veidonui talega kei na iTuvatuva ni Veivakatorocaketaki ni matanitu o Viti me baleta na yabaki 5 kei na 20 (NDP 2025–2029 kei na Vision 2050). E raica talega na veika bibi ni veivakatorocaketaki ena gauna oqo kei na gauna mai muri, oka kina na veika e baleta na veiveisau ni draki, taqomaki ni kakana, wai kei na tiko savasava, nodra bula na marama kei na veika e vauci kina na veivakasauratarataki, veika bula e wapoliti keda, bula bulabula kei na mate rerevaki levu, vuli, tubu vakailavo, dodonu ni tamata, kei na lawa kei na veiliutaki dodonu. E veidonui talega kei na Sustainable Development Goals (SDGs) 6 (Clean Water and Sanitation), 11 (Sustainable Cities and Communities), kei na 13 (Climate Action). Oqo e vakaraitaka ni Vanua o Korolevu e tiki tiko ni “koro ni vuravura raraba,” ka ra dau rai vakavuravura ia ra cakacaka vakaitikotiko.

Na koro o Serua e okati kina e lima (5) na yavusa vakavanua, oya na Raralevu, Tacini, Vunimoli, Lutuya kei Qaloqalo. E 20 walega na vale e tiko ena koro, ka okati kina e 99 na lewenivanua. Era lewe levu talega na vuvala ni Vanua o Korolevu era tiko ena tikotiko o Talenaua kei na so tale na veitikotiko voleka. Na vakayagataki ni iTuvatuva oqo e yavutaki ena nodra gagadre, leqa kei na bolebole era sotava na lewenivanua kece ni Vanua o Korolevu.

Na iTuvatuva oqo e muria e dua na iwalewale vakamatai ka vakayagataka na vosa vakaiTaukei ena gauna e veiganiti kina me vakatakila na i tovo ni veiliutaki vakavanua kei na vakasama vakavanua. Na itukutuku ni i wiliwili e vakaraitaki e ra ena qai vakadeitaki ka vakalevutaki ena kena kumuni tiko na itukutuku vou ena veigauna mai muri ena loma ni veivakatorocaketaki ni tikotiko.

RAI VAKAVURAVURA RARABA:

Na iTuvatuva oqo e veidonui kei na SDGs 6 (Clean Water and Sanitation), 11 (Sustainable Cities and Communities), kei na 13 (Climate Action).

Na noda i vakasama me baleta na veivakatorocaketaki

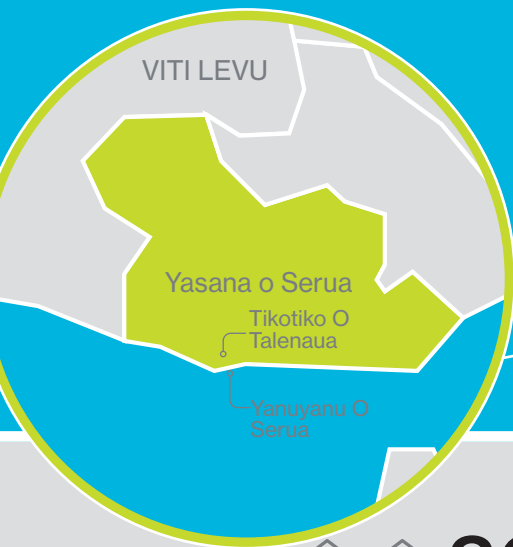
Na Vanua o Korolevu e okati kina na yanuyanu o Serua kei na veitikotiko e ra tu kina ena yasana, oka kina na koro ena baravi kei Serua. Ena loma ni yabaki e tini sa oti, era sa sotava na lewenivanua ena yanuyanu o Serua na veisau levu ena veika e tu wavoliti ira, ka vakavuna na veisau ena nodra vanua, na taratara ni vale, kei na revurevu ni veisau ni draki.

Ena iTuvatuva ni veivakatorocaketaki oqo, na noda vakasama me baleta na veivakatorocaketaki e okati kina na nodra vakaitavitaki na lewenivanua me ra kila, me ra vakayagataki na itukutuku dodonu, ka me ra vakatulewa vakamatau, me rawa kina ni vakavinakataki cake na nodra bula.

Na veivakatorocaketaki ena Serua e yavutaki ena vanua—na kena maroroi na veika eda kilai tani kina kei na noda veiwekani kei na vanua—ka veidonui talega kei na kena vakatorocaketaki na tataqomaki, na bula rawarawa ni veitikotiko, kei na kena vakarawarawataki vei ira na lewenivanua na vei qaravi bibi era gadreva. Na noda vakasama me baleta na veivakatorocaketaki oqo e vakabibitaka na veidigidigi e veiganiti, vakamatata, ka tu vakarautaki vinaka na itukutuku kece, ka tokona na dodonu ni tamata yadua kei na vakamuri dodonu ni lawa.

Na iwalewale ni veivakatorocaketaki oqo e ciqoma na kena sega ni tudei vinaka tu na veika bula e tu wavoliti keda, kei na kena rawa ni vakaleqa na i tovo vakavanua kei na i vakarau ni noda vanua.

Na iyalovakatakilakila ni veitikotiko

Yanuyanu O Serua

30

vuvale ena yanuyanu.

99

na tamata: 54 tagane, 45 yalewa.

4

tagane vakaleqai vakayago.

0

SOGIESC kena iwiliwili e volai.

8

na tamata ena veivuke vakailavo: 6 veivuke ni bula, 2 penisoni.

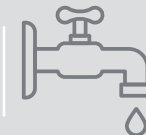

E tiko na vale ni vakaruru ena yanuyanu.

18.8%

a vale e vakaleqai sara, 37.5% e malumalumu, 9.4% kaukauwa sara ka tudei vei na cagilaba.

Na i vurevure ni wai: sitoa ni wai ni vuvale kei na wai mai na daamu (paipo).

60.7%

ikosavasava ena veivale ni vakacegu: vakayagataki ni dramu, 14.3% vakayagataki ni taqe simede, 10.7% qara e keli, 3.6% paipo sema ki na siua, 3.6% sega na vale ni vakacegu.

Tikotiko O Talenaua

63

na vuvale kei na 70 matavuvale.

296

na tamata, 139 tagane 159 yalewa.

0

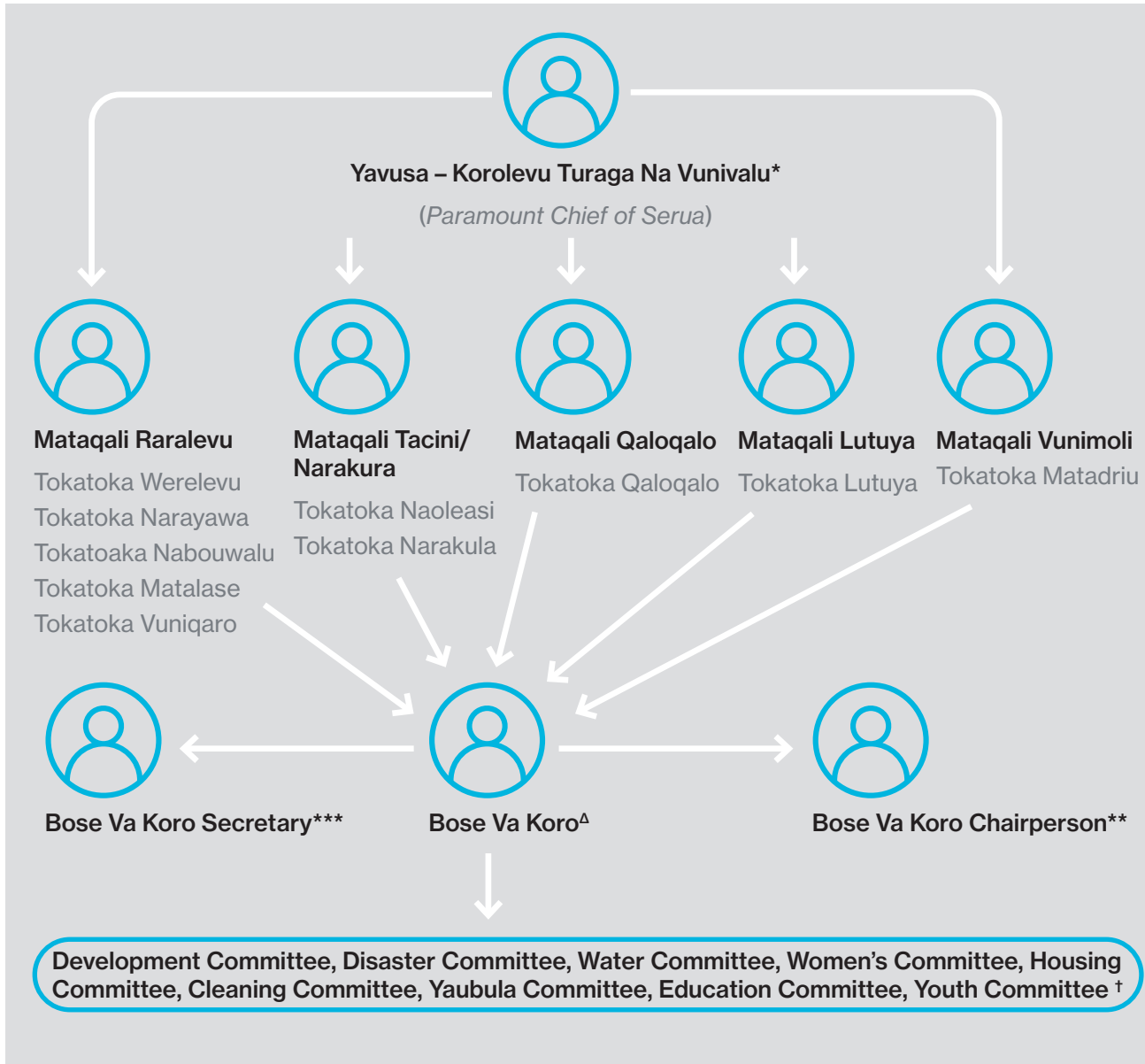
na tamata vakaleqai vakayago.

E tiko e dua na vale ni vakaruru ena tikotiko.

O cei o au! Who am I?

Na kilai keda kei na veiliutaki

* Na Yavusa o Korolevu, e Taukena talega na i tavi ni Turaga na Vunivalu ni Yasana o Serua

** Na i tavi oqo e taukena tiko na Turaga na Vunivalu.

† Na vakatulewa ni Bose Vakoro e vauci ka dodonu me muri ena vei komiti ni veivakatorocaketaki kece e na koro o Serua kei na veitikotiko veivolekati.

*** Na i tavi oqo e taukena na Turaga ni Koro, ka sa nodra i tavi me vakadewataka na itukutuku mai na Bose Vakoro vei ira na matanitu, vakabibi na Tabana ni Yasana o Serua kei na Roko Tui Serua.

Δ E dodonu vei ira kece na i vakalesilesi ni veitikotiko me ra tiko ena Bose Vakoro me ra vakaraitaka nodra gagadre ni veivakatorocaketaki, ni sa duadua na vanua ni veivakatulewa ena yasana o Serua.

Vanua Korolevu Development Committee

O ira na lewe ni Vanua o Korolevu kei na Development Committee era cakacaka vata ena kena vakarautaki kei na vakayagataki ni iTuvatuva ogo me vakatorocaketaki kina na nodra kaukauwa na lewenivanua ena sotavi ni leqa tubukoso.

1. Chairman, Development Committee / Chairman, Disaster Committee / Bank Trustee – **Apisalome Tuekubu**
2. Secretary – **Waisele Natuna**
3. Assistant Secretary – **Temesia Tuicomia**
4. Development Committee Member – **Evi Batirerega**
5. Development Committee Member (Talenaua) – **Rusila Dokanivalu**
6. Bank Trustee – **Maikeli Ove**
7. Bank Trustee – **Mereadani Tuvou**
8. Bank Trustee – **Sevanaia Vakalelebula**
9. Development Committee Member – **Ratu Penaia Lalabalavu Latianara**
10. Community Health Worker (Serua) – **Tavenisa Nadreke**
11. Community Health Worker (Talenaua) – **Makarita Mate**
12. Women's Group Leader – **Latileta Bau**
13. Chairman, Water Committee / Chairman, Housing Committee / Methodist Representative (Serua) – **Esiromi Matasau**
14. Water Committee Representative (Serua) – **Tomasi Dreluvu**
15. Water Committee Representative (Talenaua) – **Aseri Nawai**
16. Youth Committee (Serua) – **Avorosa Nainoca**
17. Chairman, Ni Yaubula – **Josefa Boseiwaqa**
18. Yaubula Project Representative – **Taitusi Dradra**
19. Parent-Teacher Association Representative – **Mereisi Boseiwaqa**
20. Disability Representative – **Mairini Nasova**

Na rai me baleta na sasaga oqo

Korolevu mo jina me rewa.

To foster a culture where being truthful is the foundation for achieving lasting success.

Na veika me na rawati e na sasaga oqo

Meda veirogoci, veilomani, cakacakavata, meda tagava kina na loloma levu ni Kalou.

A society that promotes love, compassion and unity, attracts and channels divine confirmation of God in all its endeavors.

Veika e vakabibitaki

Vuvale me veisemati vinaka ki vei ira na soqosoqo lotu, yadravaki ni noda yaubula (wai/vanua) kei na vakamariqeti nai tutu vakavanua kei na kena veiliutaki.

Families should build good relationships with religious organisations, care for our natural resources, and uphold the protocols of the vanua.

Lima na i naki

E lima na i naki vakalevu e ra vakaraitaki tiko oqo, ka veidonui kei na i naki ni IVDP, ka ra sa vakavotukanataki ena veitokoni ni Provincial Office:

1. Veiliutaki vinaka vei ira na iTaukei.

4. Lewai vakamatau na vei yaubula, kei na draki veiveisau.

2. Na nodra tiko vinaka na iTaukei.

5. Veiliutaki vakavanua kei na vanua.

3. Vakaqacacotaki na bula vakailavo.

Na veitikina bibi kei na kena cakacakataki

Na tolu (3) na veitikina bibi (*Strategic Core Areas*) e ra sa laurai ni ra na yaga sara me rawa kina ni toso na veivakatorocaketaki ena loma ni lima (5) ki na tini (10) na yabaki mai muri, ka sa i koya na:

- **STRATEGIC CORE AREA 1**
Vakalailaitaki ni revurevu ni draki veiveisau kei na leqa tubukoso
- **STRATEGIC CORE AREA 2**
Vakaqacataki ni veika tara (*infrastructure*) ena loma ni koro
- **STRATEGIC CORE AREA 3**
Na vakacurumi ni ilavo ni bisinisi ena qele kei na wasawasa

Ena veitikina bibi kece oqo, e veivosakitaki tiko kina na veiwase oqo:

- na i naki
- na i tuvaki ni gauna oqo ena loma ni koro se tikotiko
- na veika e gadrevi me cakacakataki ena vuku ni veika era sotava na lewenivanua.

Strategic Core Area 1

Vakalailaitaki ni revurevu ni draki veiveisau kei na leqa tubukoso

INAKI

Me dikevi, volaitukutukutaki ka qaravi vakamatau na revurevu ni draki veisau ena vei yau bula, qele ni teitei, vei sala ni wai, veivale kei na veivanua ni vakavureilavo; ka me vakatorocaketaki na nodra tu vakarau na lewenivanua ena gauna ni ualuvu kei na cagilaba.

TUKUTUKU LEKALEKA ME BALETA NA I TUVAKI ENA GAUNA OQO

E sa sotava vakawasoma na yanuyanu o Serua na sivi ni i yalayala ni wai ena kena veibaravi ena gauna ni ua levu (*king tides*), na curumi ni wai masima ki na qele ni teitei, kei na tiko ni wai ena qele ni oti na uca, ka vakavuna na tubu ni rerevaki ni tauvimate. Na veika vakavanua ni baravi kei na cagilaba e vakaraitaka ni yaga me dua na i tuvatuva veiganiti ka duavata me rawa ni maroroi vakamatau kina na veibaravi, vakavinakataki na vei sala ni wai, ka vakaqacacotaki na veivale e rawa ni ra tu vakarau kina na lewenivanua. Na vei vuvale ena veitikotiko voleka me vaka o Talenaua era vakaleqai talega ena cagilaba kei na uca balavu.

E qarava o HFH Fiji na vakadidike kei na vakasokumuni itukutuku ni draki veiveisau ena Seviteba ki Okotova, 2025. E vakaraitaka na vakadidike oqo ni se sega tiko ni dua na i bulubulu ni ua vakavanua ena yanuyanu o Serua, ka sa vakaleqai tiko vakawasoma ena tubu ni yalayala ni waitui kei na cagilaba. E dua tale na vu ni ririko sa i koya na nodra tiko na vuvale ena veivale e sega ni rawa ni ra taqomaki vinaka kina ena gauna ni leqa tubukoso, me vaka na cagilaba. E so na vuvale ena veitikotiko me vaka o Talenaua era rawa talega ni vakaleqai rawarawa ena cagilaba kei na uca balavu.

Na vakadidike ni draki veiveisau e vakaraitaka ni bolebole levu duadua ena yanuyanu o Serua sa i koya na tubu ni yalayala ni waitui, ka tarava yani na cagilaba. E sega ni rawa ni tarova na yanuyanu na luvu ena gauna ni ua levu, ka sa vakavuna me lutu na qele ena kena veibaravi. Sivia e 50% na veivale e malumalumu na yavu, lalaga, kei na veisemati ni vale, ka vakavuna ni ra vakaleqai vakarawarawa ena cagilaba kei na veika vakaduri ni draki kaukauwa tale eso.

NA I WALEWALE NI VAKALAILAITAKI NI REVUREVU NI LEQA TUBUKOSO

- **1.1 Laveti cake ka vakavinakataki na bai ni ua ena yanuyanu o Serua**
- **1.2 Vakarautaki na vale ni drodro ena yanuyanu o Serua me rawa ni curu rawarawa kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei na vale ni vakacegu (*toilet facility*)**
- **1.3 Vakatorocaketaki na i tuvaki ni veivale ena yanuyanu o Serua kei na i tikotiko o Talenaua**
- **1.4 Laveti cake se tosoi ki na vanua cere na veivale e ra tiko ena loma ni vanua luvu e Talenaua**
- **1.5 Vakatorocaketaki na i vale ni drodro me yacova na vakatagedegede ni vale e ganita na cagilaba kaukauwa taudua (Category 5)**

1.1 Laveti cake ka vakavinakataki na bai ni ua ena yanuyanu o Serua

Na sisi malua ni qele ena yasani bai ni ua e sa vakavuna me lutu na qele, ka vakavuna me sega ni tautauvata na fuloa ni so na veivale. Ena gauna ni ua tubu (*storm surge*), e dau luvu kina na koro ni curuma mai na waitui, ka vakalevutaka tale na sisi ni qele.

Veika me vakayacori (Development Committee)

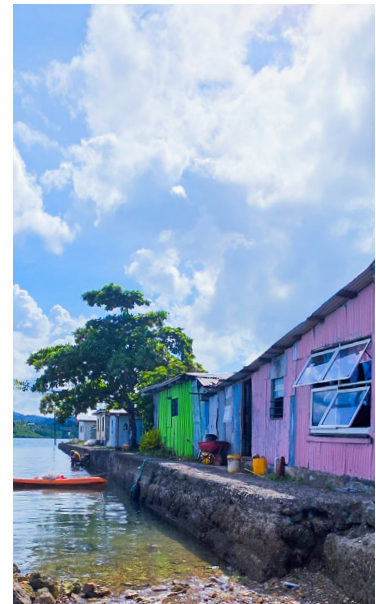
- Veivosaki kei na Ministry of Waterways and Environment kei na Ministry of Lands, me qaravi e dua na vakadidike ni rawa ni vakayacori (*feasibility study*) me baleta na kena tara e dua na sala ni drodro ni wai, na bai ni ua, kei na i bulubulu ni ua ena loma ni tikotiko.
- Kumuni na i lavo se vakau na i vola kerekere ni veivuke vakailavo me vakavinakataki na bai ni ua kei na i bulubulu ni ua.
- Kumuni na i lavo me vakavinakataki na vei yavu ni vale malumalumu e ra tiko ena yasani bai ni ua.

1.2 Vakarautaki na vale ni drodro ena yanuyanu o Serua me rawa ni curu rawarawa kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei na vale ni vakacegu (toilet facility)

Veika me vakayacori (Disaster Committee)

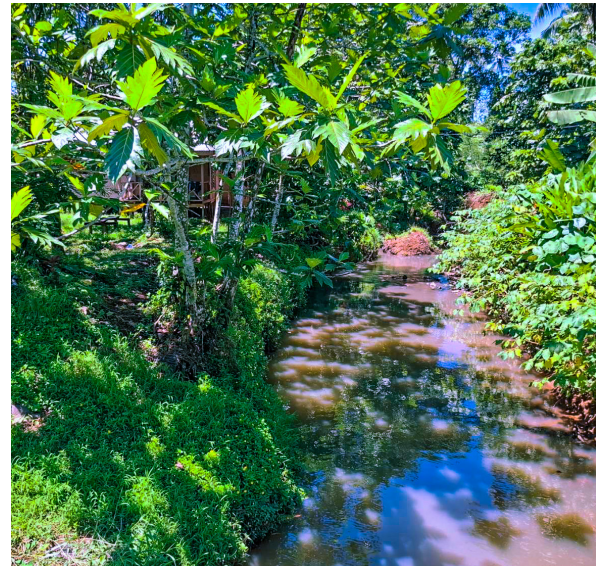
- Me vakarautaki mai vei ira na daunivakasala vakatekinikali e dua na droini dodonu me baleta na sala ni curu rawarawa vei ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago ena vale ni drodro kei na vale ni vakacegu.
- Me vakadeitaki ni okati kina na vakasama mai vei ira na marama, o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei ira na qase ena droini ni sala ni curu.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni kena i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni matai (carpentry), iyaya ni tara vale, cakacaka ni liga (labour), kei na veika me baleta na kena veikauyaki na iyaya.
- Me vakaraitaki vei ira na lewe ni tikotiko na ituvatuva kei na kena i sau vakailavo, ka me vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me vakavakarautaki ira na lewe ni tikotiko me ra veitokoni ena gauna sa rawati kina na veivuke vakailavo.

1.3 Vakatorocaketaki na i tuvaki ni veivale ena yanuyanu o Serua kei na i tikotiko o Talenaua

Veika me vakayacori (TnK)

- Me tauyavutaki e dua na komiti ni veivakavaletaki me vakayacora na veivosaki kei ira na lewenivanua me baleta na kena vakayagataki na vei yau bula ni vanua me vakatorocaketaki kina na veivale ena loma ni tikotiko.
- Me vakavakarautaki ira na lewe ni tikotiko me ra veitokoni ena kena tauyavutaki e dua na timi ni tara vale.
- Me vakarautaki na iyaya ni tara vale e dodonu me vakayagataki ena timi ni tara vale.
- Me vakayacora na timi ni tara vale na musuki ni kau mai na vanua kei na tekivutaki ni cakacaka ni vakavinakataki kei na veivakatorocaketaki ni veivale sa tu rawa, se na tara ni veivale vou.

1.4 Laveti cake se tosoi ki na vanua cere na veivale e ra tiko ena loma ni vanua luvu e Talenaua

Veika me vakayacori (Housing Committee)

- Me vakaitavi e dua na daunivakasala vakatekinikali me dikeva na veiririko ni ualuvu kei na vakatorocaketaki ni veivale e tu kina, me rawa ni taqomaki kina na lewe ni vale. Me soli vakasala ena kena laveti cake na cecere ni yavu ni vale se na sala vinaka ni kena tokitaki na veivale. Me vakadeitaki talega na kena muria na lawa kei na vakatagedegede ni tara vale e yaga. Me qaravi na vakadidike ni rawa ni vakacacani se tokitaki na veivale, ka me raica matua na kena vakayacori na veika oqo me rawa ni tu vakadei, tudei, ka taqomaki vinaka kina na veivale kei ira na lewenivanua.
- Me okati ira na vuvale era vakaleqai ena veitalanoataki kece, mai na gauna ni tuvatuva ka yacova na kena vakayacori na cakacaka.
- Me vakayacori na kumuni ilavo se vakau na i vola kerekere ni veivuke vakailavo me rawa ni vakayagataki kina na sala veiganiti ka rawarawa vei ira na vuvale era vakaleqai ena ualuvu.

1.5 Vakatorocaketaki na i vale ni drodro me yacova na vakatagedegede ni vale e ganita na cagilaba kaukauwa taudua (Category 5)

Veika me vakayacori (Disaster Committee)

- Me vakaitavi e dua na daunivakasala vakatekinikali me dikeva ka vakarautaka na droini vakatekinikali me baleta na kena vakatorocaketaki na vale ni drodro me yacova na vakatagedegede ni Category 5.
- Me vakadeitaki ni rawa ni vakacavara na vale ni drodro na levu ni tamata era vakacavari tiko ena gauna ni leqa tubukoso, wili kina o ira era biuta mai na veitikotiko o Talenaua, Kadawaleka, Qaloqalo, Wainidaga, Nautovau, Natabua kei Balebale, ka me okati talega ena droini na veika e vakarawarawataka na kena vakayagataki na valenikuro kei na vale ni vakacegu.
- Me vakadeitaki ni rawa ni vakayagataki vakadodonu vei ira kece na tamata, wili kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, ka me rawa kina ni ra taqomaki vinaka ka maroroi vakavinaka ena gauna ni leqa tubukoso.
- Me vakayacori na kumuni ilavo me sotavi kina na veika vakailavo e gadrevi me baleta na cakacaka ni idinia kei na veika tale eso e gadrevi ena kena vakacavari na project ogo.

Strategic Core Area 2

Vakaqaqataki ni veika tara (*infrastructure*) ena loma ni koro

INAKI

Me vakavinakataki na veika tara tu—na vale, na wai savasava kei na tiko savasava (WASH), na veigaunisala ni tamata, kei na cina kei na rarama—me rawa kina ni ra bula taqomaki kece na veivuvale, wili kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago kei ira na qase, ena veigauna tudei kei na gauna ni leqa tubukoso.

TUKUTUKU LEKALEKA ME BALETA NA I TUVAKI ENA GAUNA OQO

Na veika tara vakaiyaya ni koro me vaka na vale, na veigaunisala ni tamata, kei na veika e okati ena WASH era sa vakaleqai ena ualuvu kei na curumi ni wai masima. Na vakadidike taumada e vakaraitaka ni sivia na veimama ni veivale e malumalumumu se tu ena ituvaki vakadomobula, ka levu walega e rawa ni vakatokai me kaukauwa vinaka. Na wai e vakau mai ena taqe kei na sala ni wai mai na dua na vunika. Na iwalewale ni tiko savasava e duidui ena veivuvale.

Na tuvatuva ni tara vale, veigaunisala, kei na WASH ena vakabibitaka na taqomaki, na rawa ni curu rawarawa kina na lewenivanua, kei na vakatorocaketaki vakarabailevu. O ira na lewenivanua era na vakayagataka na nodra kila kei na nodra rawata me ra vakavinakataka kina na ituvaki ni nodra bula ena tikotiko.

NA I WALEWALE NI VAKALAILAITAKI NI REVUREVU NI LEQA TUBUKOSO

- 2.1 Tara e dua na gaunisala ni taubale mai na yanuyanu o Serua ki na vanua ni soso ni waqa ena vanua e tai
- 2.2 Tauyavutaki e dua na vanua ni taxi/sega ni veitosoyaki (*carrier base*) me vakavinakataki kina na vei qaravi ni veitosoyaki vei ira na lewenivanua, wili kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago mai na yanuyanu o Serua
- 2.3 Vakarautaki e dua na iwalewale ni curu vakadodonu ena bai ni ua me rawa ni rawarawa kina na toso mai na waqa ki na vanua
- 2.4 Vakavinakataki na veigaunisala ena yanuyanu o Serua, Talenaua, kei Kadawaleka me rawa ni vakayagataki vakavinaka vei ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago kei ira na qase
- 2.5 Vakarautaki na duru ni cina sola (solar streetlight) ena yanuyanu o Serua
- 2.6 Vakavinakataki na i vurevure ni wai ena yanuyanu o Serua kei na tikotiko o Talenaua
- 2.7 Vakarautaki na taqe ni wai ni uca ka vakayagataki kina na “*first flush system*” me vakasavasavataka na wai, ka vakavinakataki talega na taqe ni wai ena yanuyanu o Serua, Kadawaleka, Waidroka, Vunirewa, kei Wainidaga.
- 2.8 Vakavinakataki na gaunisala ni veitosoyaki vei ira na lewenivanua ena tikotiko o Talenaua, Kadawaleka, Waidroka, Raiyagole, Solosolo, kei Wainidaga

2.1 Tara e dua na gaunisala ni taubale mai na yanuyanu o Serua ki na vanua ni soso ni waqa ena vanua e tai

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Me vakarautaki e dua na droini vakatekinikali mai vei ira na daunivakasala vakamatai me baleta na kena tara e dua na gaunisala ni taubale e rawa ni vakayagataki vakavinaka vei ira kece na lewenivanua, wili kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, me semati kina na yanuyanu kei na vanua ni soso ni waqa ena vanua e tai.
- Me okati ena veitalanoa kei na kena vakadodonutaki na droini na nodra vakasama kei na gagadre na marama, na qase kei ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago.
- Me vakadeitaki na nodra cau na lewe ni vanua kei na veitokoni mai na i vurevure ni lavo tale eso me sotavi kina na i sau ni iyaya, veitosoyaki kei na cakacaka ni liga (*labour*).
- Me cakacaka vata vakavoleka kei na Provincial Office ena kena vakasaqarai na i vurevure ni lavo kei na kena vakau na i vola kerekere ni veivuke vakailavo.

2.2 Tauyavutaki e dua na vanua ni taxi/sega ni veitosoyaki (*carrier base*) me vakavinakataki kina na veiqaravi ni veitosoyaki vei ira na lewenivanua, wili kina o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago mai na yanuyanu o Serua

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Me kerei mai na Land Transport Authority (LTA) na veika e gadrevi kei na veivakadonui me baleta na kena tauyavutaki e dua na yavu ni taxi se yavu ni veivakaleleci.
- Me digitaki e dua na vanua veiganiti me yavutaki kina na veiqaravi oqo.
- Me vakadonuya o ira na i taukei ni qele na kena vakayagataki na vanua digitaki.
- Me vakau na i vola kerekere ni veivakadonui me baleta na kena tauyavutaki na yavu ni taxi/veivakaleleci.

2.3 Vakaraautaki e dua na iwalewale ni curu vakadodonu ena bai ni ua me rawa ni rawarawa kina na toso mai na waqa ki na vanua

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Me vakaraautaki e dua na i tuvatuva se droini ni sala simede (*concrete ramp*) me vakarawarawataka na nodra curu vakavinaka mai na waqa ki na vanua na lewenivanua, wili kina o ira na marama, o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei ira na qase, ka vakabibitaki na taqomaki, tu vakadei, kei na rawarawa ni kena vakayagataki.
- Me okati na nodra vakasama kei na gagadre na marama, lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei ira na qase ena droini ni sala oqo.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni matai (*carpentry*), iyaya, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki.
- Me vakaraitaki na droini kei na kena i sau vei ira na lewenivanua, ka vakatulewataki na sala ni vakailavotaki.
- Vakavakaraautaki na lewe ni tikotiko me ra veitokoni ena gauna sa vakadeitaki kina na vakailavotaki ni sasaga oqo.

2.4 Vakavinakataki na veigaunisala ena yanuyanu o Serua, Talenaua, kei Kadawaleka me rawa ni vakayagataki vakavinaka vei ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago kei ira na qase

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Digitaki e dua na matai me vakarautaka na i tuvatuva ni kena tara e dua na gaunisala ni taubale e rawa ni vakayagataki vakavinaka vei ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago.
- Me okati na nodra vakasama kei na gagadre na marama, o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei ira na qase ena droini ni gaunisala oqo.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni matai (*carpentry*), iyaya, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki ni iyaya.
- Me vakaraitaki na i tuvatuva ni gaunisala kei na kena i sau vei ira na lewenivanua, ka vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me vakavakaraautaki na veitokoni ni lewenivanua ni sa rawati na veivuke vakailavo.

2.5 Vakarauteki na duru ni cina sola (solar streetlight) ena yanuyanu o Serua

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Vakarauteki e dua na droini ni duru ni cina sola (*solar streetlight*) e rawa ni vorata na veveka, kaukauwa tu ka vakayagataki vakadede ena veimataqali draki.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo ni cina, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki ni iyaya.
- Me vakaraitaki na i sau vakailavo vei ira na lewenivanua, ka vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
Me vakavakarauteki na veitokoni ni lewenivanua ni sa rawati na veivuke vakailavo.

2.6 Vakavinakataki na i vurevure ni wai ena yanuyanu o Serua kei na tikotiko o Talenaua

Veika me vakayacori (Water Committee)

- Me vakacakacakataki e dua na daukakacaka ni paipo e vakalaiseni (*licensed plumber*) me dikeva ka vakatulewa na i sau ni kena vakavinakataki na i vurevure ni wai e vakayagataki tiko ena loma ni tikotiko.
- Me okati na nodra vakasama kei na gagadre na marama, o ira na lewenivanua e tu na nodra leqa vakayago, kei ira na qase ena kena tuvaturvakataki na cakacaka ni vakavinakataki ni wai.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni matai (*carpentry*), iyaya, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki ni iyaya.
- Me vakaraitaki na i sau ni cakacaka vei ira na lewenivanua ka vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me vakavakarauteki na veitokoni ni lewenivanua ni sa rawati na veivuke vakailavo.

2.7 Vakarautaki na taze ni wai ni uca ka vakayagataki kina na “first flush system” me vakasavasavataka na wai, ka vakavinakataki talega na taze ni wai ena yanuyanu o Serua, Kadawaleka, Waidroka, Vunirewa, kei Wainidaga.

Veika me vakayacori (Water Committee)

- Me vakacakacakataki e dua na daukakacaka ni paipo e vakaitutu me dikeva na veika e vakaleqai ena taze ni wai ni uca kece, ka vakarautaka na lisi ni iyaya kei na i sau vakailavo.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni matai (*carpentry*), iyaya, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki ni iyaya.
- Me vakaraitaki vei ira na lewenivanua na i sau ni kena vakavinakataki na taze ni wai ni uca ena loma ni tikotiko, ka vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me vakavakarautaki na veitokoni ni lewenivanua ni sa rawati na veivuke vakailavo.

2.8 Vakavinakataki na gaunisala ni veitosoyaki vei ira na lewenivanua ena tikotiko o Talenaua, Kadawaleka, Waidroka, Raiyagole, Solosolo, kei Wainidaga

Veika me vakayacori (Development Committee)

- Me veitaratara kei na Fiji Roads Authority me vakadikeva ka vakarautaka na i sau ni kena vakavinakataki na gaunisala ni veitosoyaki.
- Me vakasokumuni na i tukutuku ni i sau vakailavo, oka kina na cakacaka ni kontrakta (*contractor*), iyaya, cakacaka ni liga (*labour*), kei na veitosoyaki ni iyaya.
- Me vakaraitaki na i sau vei ira na lewenivanua ka vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me vakavakarautaki na veitokoni ni lewenivanua ni sa rawati na veivuke vakailavo.

Strategic Core Area 3

Na vakacurumi ni ilavo ni bisinisi ena qele kei na wasawasa

INAKI

Me tokoni na kena tauyavutaki na vei sasaga vakabisinisi e tudei ka vakatabakidua mai na vei yau bula ni waitui kei na vanua, ena vakayagataki na vakasala vakamatai kei na veivuke vakailavo, ena cakacaka vata kei ira na veitokoni dodonu, wili kina o ira na i taukei ni qele.

TUKUTUKU LEKALEKA ME BALETA NA I TUVAKI ENA GAUNA OQO

E ra wavolita na yanuyanu o Serua kei na tikotiko o Talenaua na veikau bulabula, na veicakau kei na veibaravi totoka, ka rawa kina me ra vanua vinaka ni saravanua veitaqomaki (*eco-tourism*). Na yanuyanu o Serua e tiko kina na itikotiko vakavanua ni Turaga na Vunivalu o Serua, ka dua na tiki bibi ni itukutuku makawa kei Viti.

E levu na lewenivanua e Serua era vakararavi ena siwa kei na teitei me nodra i vurevure ni bula. Na veisasaga vakabisinisi e ra koto e ra ena vukea na kena vakailavotaki na nodra gagadre na lewenivanua, vakaukauwataka na nodra tu vakarau ena leqa tubukoso, vakarautaka na kakana, ka tokona na vakatubuilavo ni vanua.

NA I WALEWALE NI VAKALAILAITAKI NI REVUREVU NI LEQA TUBUKOSO

- 3.1 Na susu qari kei na ura
- 3.2 Na tali kei na cakacaka ni liga
- 3.3 Teitei kei na kakana tei me rawata na i sau levu
- 3.4 Saravanua ena veika bula ka tu wavoliti keda
- 3.5 Vulici ni veika vakailavo kei na bisinisi
- 3.6 Vuli ni cicivaki bisinisi lalai

3.1 Na susu qari kei na ura

Na volitaki qari e dua na i vurevure levu ni lavo vei ira na vuvale era taukena na waqa kei na lawa ni qari ena yanuyanu o Serua. Na susu ura e dua talega na i vurevure ni lavo e rawa ni vakatorocaketaki vei ira na lewenivanua. Na Ministry of Fisheries e vakarautaka na veivuke vakailavo kei na vuli me baleta na susu qari kei na ura me vukei kina na lewenivanua.

Veika me vakayacori

- Kerei na veivuke mai na Ministry of Fisheries ena kena vakarautaki na veivuke vakailavo kei na vuli vakamatai me baleta na susu qari kei na ura.
- Liutaka na Development Committee na sasaga ni susu qari kei na ura.
- Vakatulawataki ka tauyavutaki na ivakarau kei na lawa ni tatamusuki kei na volitaki, me maroroi kina na bisinisi ni qari kei na ura ni lewenivanua.

3.2 Na tali kei na cakacaka ni liga

Na voivoi (*Pandanus caricosus*) kei na drau ni niu e dau vakayagataki ena tali ni ibe, ketekete kei na so tale na cakacaka ni liga. E tubu vinaka na voivoi kei na vuni niu ena loma ni tikotiko. E lewe vuqa na marama era kila na tali. E rawa ni qaravi na cakacaka oqo ena ivakarau vakakoro se ena soqosoqo ni marama.

Veika me vakayacori

- Tei vakalevu na voivoi ka lewai vakamatai na kena tamusuki me baleta na tali kei na volivolitaki.
- Na Development Committee me veitaratara kei na Ministry of Agriculture me vakarautaki kina na veimataqali niu me tei ena loma ni koro.
- Qaravi vinaka na teitei ni voivoi kei na niu me rawa kina na i tei vinaka.
- Vakarabailevutaki na cakacaka ni liga me okati kina na iyaya e rawa ni volitaki ena i sau levu, me vaka na kato, iri kei na iukuuku ni vale.
- Vakarautaki na vuli me vakatorocaketaki kina na iyaya ni tali kei na kena bulia eso na ivoli vou.
- Cakacaka vata kei ira na veitokoni ni matanitu me rawa kina na kena maketei na ivoli ki na veimakete tale eso.

3.3 Teitei kei na kakana tei me rawata na i sau levu

E levu na qele bulabula ena yanuyanu o Serua kei na tikotiko o Talenaua. Na kakana dina me vaka na dalo kei na tavioka e tubu vakalevu kina, ka ra taleitaka talega na lewenivanua me ra vakatovolea na teitei vakabisinisi me vaka na jinija me rawa ni volitaki.

Veika me vakayacori

- Me laurai na veimataqali kakana tei e rawa ni vorata na leqa tubukoso ka tubu totolo, me vukea na vakarautaki ni kakana ni oti na leqa.
- Me vakatorocaketaki na kila ka ni lewenivanua ena vuku ni teitei e rawa ni taqomaki kina na kakana ena gauna ni leqa.
- Na Development Committee me kerea na veivakasala vakamatai me baleta na vei sasaga oqo, ka vakarautaka na i lavelave kei na ituvatuva me rawa ni vakayacori kina.

3.4 Saravanua ena veika bula ka tu wavoliti keda

E sa tubu na gagadre ni saravanua ena yanuyanu o Serua ena vuku ni vei ka me vaka na vodo seniloka, nunu titobu, kei na tiko ena veivale (*homestay*). O ira na lewenivanua e Talenaua era kila vinaka na levu ni yau bula ena nodra veikau, ka ra vinakata me ra maroroya na savasava ni uciwai kei na veika bula wavoliti ira me rawa ni ra taleitaka mai na saravanua era gole tiko mai na veivanua voleka.

Veika me vakayacori

- Tauyavutaki e dua na komiti ni saravanua.
- Me vakayacori na veitalanoa ka vakadeitaki na veika e gadrevi me rawa ni tauyavutaki kina na cakacaka ni saravanua ena veika bula, me yaga vei ira na saravanua e ra tiko voleka.
- Me vakadikevi ka vakamatatataki na i sau vakailavo ni veika kece e gadrevi.
- Me vakaraitaki vei ira na lewenivanua na i sau vakailavo me vakatulewataki kina na sala ni vakailavotaki.
- Me tekivutaki na cakacaka ni kena vakayacori na veika e gadrevi.

3.5 Vulici ni veika vakailavo kei na bisinisi

Na mataqali cakacaka ni vakatubuilavo e vakavurei mai vei ira na lewenivanua ena vuku ni bisinisi e se sega ni bau vakayacori vakadua taumada ena loma ni tikotiko. Me rawa ni rawati vinaka ka vakadede na veisaga ni cakacaka sa tuvanaki, e gadrevi kina na vuli ni kila vakailavo (*financial literacy*) kei na vuli ni cicivaki bisinisi lalai (*small business management*) me vakarautaki ira na lewenivanua ena kila ka kei na veika era gadreva me ra rawa ni qarava vakavinaka na veika vakailavo kei na cakacaka ni vakatorocaketaki.

Veika me vakayacori

- Me ratou cakacakataka vata na Development Committee kei ira na baqe, na Ministry of Education, Ministry of Youth, kei na Ministry of iTaukei Affairs na veivakararamataki kei na vuli ni vakatulewataki vakamatau ni i lavo kei na i yau vei ira na lewenivanua era gadreva me ra kila. Qo me okati kina na maroroi lavo kei na vakatubuilavo, vakabibi vei ira na tabagone, me ra kila na ivakarau ni bula, na vakatulewa vakailavo, kei na veika e tokona na nodra rawa-ka vakailavo vakataki ira.
- Me ra tokoni na veitabana ni lavo vei ira na lewenivanua ena kena vakarautaki na Tax Identification Number (TIN), dolavi ni akaude ni baqe, kei na veika tale eso e vakarawarawataka na cakacaka vakabisinisi vei ira na tamata yadua se ilawalawa.

3.6 Vuli ni cicivaki bisinisi lalai

Na yanuyanu o Serua e tiko ena baravi ni Yasana o Serua ka vakavolivoliti ena veitiri ni kau ni tobu (*mangroves*). Baleta ni lailai na kena vanua, e sega ni vakabibitaki kina na teitei ena loma ni yanuyanu. O ira na matavuvale era vakayagataka na qele e tai ka dua me tei kina na kakana dina kei na kakana draudra. E levu era qarava tiko na teitei me baleta ga na nodra bula (*subsistence farming*), ia e tiko na gagadre ena loma ni tikotiko e Serua kei Talenaua me ra veisautaka ki na teitei vakabisinisi, vakabibi na kakana e rawa ni volitaki me vaka na jinija, dalo kei na so tale. Na vurevure levu ni lavo ena gauna oqo e mai na siwa kei na teitei. Ena veitalanoa taumada kei na Ministry of Fisheries, e sa vakaraitaki ni ituvaki ni yanuyanu o Serua kei Talenaua e veiganiti kina na susu qari kei na ura me i vurevure ni vakatubuilavo. E sa duavata na lewenivanua ni, ena veivuke ni Ministry of Fisheries, na siwa qari kei na susu ura e rawa ni yaco me dua na sala tudei ni vakatubuilavo vei ira na lewenivanua.

Veika me vakayacori

- Na Development Committee me vakasaqara na veivuke vakailavo eso me vaka na Young Entrepreneurs Scheme (YES) vei ira na tabagone, na veivuke mai na Fiji Women's Fund vei ira na marama daucivaki bisinisi, kei na Micro and Small Business Grant vei ira na bisinisi lalai, me rawa kina ni vakailavotaki na veisasaga ni vakatorocaketaki sa tuvanaki tu.
- Na Development Committee me veitaratara kei ira na veitabana ni microfinance kei na Fiji Development Bank me dikevi kina na veisalatua ni bisinisi lalai e veiganiti kei na veika e rawa ni tokoni ira na lewenivanua ena vakaduri bisinisi.
- Na Development Committee me kerea talega na veivuke mai na Tabana ni Cakacaka Vakabisinisi ni Ministry of iTaukei Affairs me baleta na kena vakarautaki na ivakarau ni cicivaki bisinisi (*business model design*).

Veivakaraica kei na railesuvi

E ka bibi me maroroi tiko e dua na i vola tukutuku ni kena cakacakataki na Ituvatuva Levu oqo. Na vei tikina bibi yadua, wili kina na kena i naki kei na cakacaka, ena dikevi ka vakadikevi vakawasoma ena loma ni gauna ni tuvatuva oqo ena yavu ni ivakatakilakila ka sa lokuci oti tu (*key performance indicators, or KPIs*). Na District Representative kei na Provincial Office ena cakacaka vata kei na Development Committee ni Serua me ra raica ka veiliutaki ena veivakatorocaketaki kece ena loma ni koro, ka me vakadeitaki ni sa vakayacori tiko na veika sa tuvani tu, wili kina na kena dikevi vakawasoma kei na kena vakarautaki na macala ni veiqaravi. Na kena vakadikevi na toso ni cakacaka ena okati kina na itukutuku vakafika kei na i talanoa ni rawati ni cakacaka (*success and impact stories*) me ivakadinadina ni toso ena loma ni koro. Na KPIs oqo ena dusimaka talega na i vakatutu kei na tuvatuva e tarava me ra vakayacora na lewe ni koro.

TUVATUVA NI VAKADIDIKE KEI NA YADRAVA NI CAKACAKA

Strategic Core Area 1: Vakalailaitaki ni revurevu ni draki veiveisau kei na leqa tubukoso

Outcome	Objective	Activity Output	Activity Indicator	Date & Number Achieved
Vakatorocaketaki na nodra rawa ni tudei na lewenivanua ena gauna ni leqa tubukoso kei na draki veisau.	Me dikevi, vakaraitaki ena i vola ni droini (<i>mapping</i>), ka qaravi vakamatau na revurevu ni draki veisau vei na yaubula, ka vakatorocaketaki na nodra taqomaki na lewenivanua ena gauna ni ualuvu kei na cagilaba.	E na Yanuyanua o Serua		
		- Vakalailaitaki na ririko ni sisi ni qele; 1. Vakavinakataki ka maroroi vinaka na bai ni ua.	1. Wiliwili ni vale ni vakacegu vou e ra tara.	
		- Vakavinakataki na valevakoro; 1. Valenikuro ni wai ni vakacegu e veiganiti kei na sala simede kei na duri ni taqomaki (<i>railing</i>) ki na katuba levu. 2. Vakarautaki e dua na i vurevure ni livaliva ni veivuke kei na cina ena gauna ni leqa tubukoso.	2. Vakacavari na kena vakaduri vakadodonu na sala simede (<i>ramp</i>) kei na duri ni taqomaki (<i>railing</i>). 3. Vakaduri e dua na vurevure ni livaliva kei na cina e sega ni semati ki na livaliva vakamatani (<i>off-grid</i>).	
		- Vakavinakataki na veivale; 1. Tauyavutaki na komiti ni veivakavaletaki. 2. Tauyavutaki na timi ni tara vale. 3. Vakarautaki na i yaya ni ta kau kei na iyaya ni tara vale. 4. Vakavinakataki na veivale se vakaisosomitaki na veivale e sega ni taqomaki ena veivale vou.	1. Sa tauyavutaki na komiti ni veivakavaletaki. 2. Sa tauyavutaki na timi ni tara vale. 3. Sa vakarautaki na i yaya ni ta kau kei na iyaya ni tara vale. 4. Sa vakavinakataki na veivale se sa vakaisosomitaki na veivale e sega ni taqomaki ena veivale vou.	
		E na i tikotiko o Talenaua		
		Tara na vale ni drodro ni leqa tubukoso vou me nodra na lewenivanua e Talenaua kei na veitikotiko volekata.	1. Tara na vale ni drodro vou e Talenaua.	
		- Vakalailaitaka na ririko ni ualuvu: 1. Laveti cake na yavu ni vale e ra tiko ena vanua e dau luvu, se tokitaki ki na vanua cecere.	1. Na vuvale e tiko ena vanua e dau vakaleqai me laveti cake na yavu ni vale ki na cecere e taqomaki, se me tokitaki ki na vanua cecere.	

Strategic Core Area 2: Vakaqaqataki ni veika tara (*infrastructure*) ena loma ni koro

Outcome	Objective	Activity Output	Activity Indicator	Date & Number Achieved
Vakatorocaketaki na veivuke vei na bula kei na ituvaki ni veika bula ni veivuvale e Korolevu.	Me vakatorocaketaki ka tokoni na ituvaki ni veika bula ni koro, me vakavinakataki kina na bula ni veivuvale e Korolevu.	E na Yanuyan o Serua 1. Na sala taubale me vakaoti. 2. Na vanua ni taxi/carrier base me vakadonui. 3. Na sala simede (<i>ramp</i>) kei na duri ni taqomaki (<i>railing</i>) me vakarautaki me rawa ni vakayagataki vakavinaka na dabe mai waqa ki vanua. 4. Na sala simede ni taubale me vakatorocaketaki me rawa ni vakayagataki vakavinaka o ira na vakaleqai tu vakayago. 5. Na vakadrodroi ni wai e sega ni kana me vakavinakataki. 6. Na rawati ni wai ni uca me vakatorocaketaki, kei na kena vakavinakataki na taqe ni wai e tiko rawa ena “ <i>first-flush system</i> .”	1. Sa vakaoti na sala taubale. 2. Sa tekivu na veiqaravi ni taxi/carrier base. 3. Sa vakaoti na sala simede (<i>ramp</i>) kei na duri ni taqomaki (<i>railing</i>). 4. Sa vakavinakataki na sala simede ni taubale me rawa ni vakayagataki kina o ira na vakaleqai tu vakayago. 5. Wiliwili ni vale e sa vakadrodroi rawa vei ira na wai vinaka. 6. Wiliwili ni vale e sa tiko kina na taqe ni wai uca vou kei na wiliwili ni taqe ni wai uca e sa vakatorocaketaki ena “ <i>first-flush system</i> .”	
		Me baleta o Talenaua kei na veitikotiko voleka 1. Me vakacavari e dua na gaunisala simede e rawarawa vei ira na lewe ni vanua e tiko nodra leqa vakayago e Talenaua kei Kadawaleka. 2. Me vakavinakataki na vakarautaki ni wai sega ni gunuvi e Talenaua. 3. Me vakavinakataki na sala ni veitosoyaki vei Talenaua, Kadawaleka, Waidroka, Solosolo kei Wainidaga.	1. Sa vakacavari na sala simede (<i>ramp</i>) e rawa ni ra vakayagataka na lewe ni vanua e tiko nodra leqa vakayago e Talenaua kei Kadawaleka. 2. a vakavinakataki na vakarautaki ni wai sega ni gunuvi e Talenaua. 3. Sa vakavinakataki na gaunisala (<i>road</i>) ni veitosoyaki vei Talenaua, Kadawaleka, Waidroka, Solosolo kei Wainidaga.	

Strategic Core Area 3: Na vakacurumi ni ilavo ni bisinisi ena qele kei na wasawasa

Outcome	Objective	Activity Output	Activity Indicator	Date & Number Achieved
Me tokona ka vakatorocaketaki na bisinisi kei na kena vakayagataki vakadodonu na veiyau ni bula vakavanua.	Me rawati na ivurevure vakacacaka kei na ilavo ena veivakacegui kei ira na i tokani veiganiti (vakabibi na i taba qele), ka me tauyavutaki kina na bisinisi tudei ka vakanamata ena kena vakatorocaketaki na veika ni wasawasa kei na qele.	1. Me tauyavutaki na vanua ni susu qari kei na ura e Serua Island, Talenaua, kei na veitikotiko veivolekati. 2. Me vakatorocaketaki na i yaya vou ni cula kei na i yau ni cula vou. 3. Me vakatorocaketaki na iteitei, vakabibi na isulusulu ni iteitei e vakilai na kena yaga levu (<i>high-value crops</i>). 4. Me tauyavutaki na cakacaka ni saravanua veitaqomaki (<i>eco-tourism</i>). 5. Me vakarautaki na vuli ni kila vakailavo ena veivuke ni baqe kei na Ministry of Education, Ministry of Youth kei na Ministry of iTaukei Affairs, me vakayacori na veivakasalataki kei na vuli vei ira kece na lewenivanua era gadreva. 6. Me vakarautaki na vuli ni vakatulewa vakabisinisi lalai ena veivuke ni Young Entrepreneurs Scheme (YES), Fiji Women's Fund for Women Entrepreneurs kei na Micro and Small Business Grant.	1. Na levu (kena mamada) ni qari kei na ura sa vesu/vakacokotaki. 2. Na levu ni vuli ni cula sa vakayacori kei na levu ni i yau ni cula sa vakarautaki. 3. (a) Na levu ni vuli ni veitaqomaki ni kakana sa vakacavari; kei (b) na levu ni vuli me baleta na iteitei e vakilai na kena yaga levu (<i>high-value crops</i>). 4. Sa tauyavutaki na cakacaka ni saravanua veitaqomaki (<i>eco-tourism</i>). 5. (a) Na levu ni vuli ni kila vakailavo sa vakacavari; kei (b) na levu ni veitalanoa kei na Tabana ni iTaukei sa vakayacori. 6. Na levu ni vuli ni vakatulewa vakabisinisi lalai sa vakacavari.	

everyone deserves a decent place to live

For more information, please visit
www.habitatfiji.org.fj OR scan the QR code.
Ph: (+679) 331 2012
Email: info@habitatfiji.org.fj
Address: Lot 1 Foster Road, Walu Bay, Suva, Fiji.

